

RZASOY, Seyfeddin (2014). “Ebülğazi Bahadır Han Oğuz Töresinin Koruyucusu ve Yaşaticısı Gibi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.329-340* (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Seyfeddin RZASOY*

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN OĞUZ TÖRESİNİN KORUYUCUSU VE YAŞATICISI GİBİ

Giriş

XVII yüzyıl müellifi Ebülğazi Bahadır Hanın «Şecereyi-terakime» («Türkmenlerin şeceresi») eseri eski Oğuz töresinin öğrenilmesi bakımından değerli kaynaklardan biridir. Abidenin başlıca struktur değeri ondadır ki, o, tüm semantigi ile «Oğuz mitinin transformativ paradigmalardan oluşan» Oğuzname eposunu «tarih» kodu ile gerçekleştirir.

XVII. Yüzyıl Tarihi Düşünce Koduna Dışarıdan – XX. Yüzyıldan Bakış

Ebülğazi Bahadır Han'ın «Şecereyi-terakime» eserinde sunulan «Oğuzname» destanı burada tarihi-kronolojik statüdedir. Hiç tesadüfi deyildir ki, Oğuz-Türk tarihi üzerine yapılmış tedkikatlarda «Şecereyi-terakime» eserinden möteber tarihi kaynak gibi istifade olunmuştur.³⁴⁶

İster «tarihi-kronolojik», isterse de «edebi» oğuznameler mitik-genealojik bilgiye gibi kendi «tarihilik» statüsünü tüm hallerde koruyur. Şu halde «tarihi-kronolojik» ve «edebi» tesnifatı metnin tipine nisbetde kendisini doğrulur.

* Prof. Dr. Azərbaycan Muallimler Enstitüsü.

³⁴⁶ Бах: Бартольд В.В. Очерк истории туркменского народа // Сочинения, т. II, ч. I, М.: 1963, с. 547-623; Материалы по истории туркмен и Туркмении. т. II, XVI-НН вв., Иранские, бухарские и хивинские источники. / Под. Ред. ак. В.В.Струве, А.К.Боровкова, А.А.Ромаскевича и П.П.Иванова. М.-Л., 1938; Толстов С.П. Города гузов // «Советская этнография», 1947, № 3, с. 55-102; Карриев А., Мошкова В.Г., Насонов А.Н., Якубовский А.Ю. Очерки из истории туркменского народа и Туркменистана в VIII-НН вв. Ашхабад: 1954; Карпов Г.И. Этнографическая работа в Туркмении // СЭ, 1946, № 1, с. 239-240

«Şecereyi-terakime» eserinden Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin berpası dünya modelini gerçekleştiren mitolojik-epik bilgiye müellif subjektinin (Ebülğazi Bahadır Hanın) münasebetini aydınlatırmağı taleb eder. Ebülğazi Bahadır Han orta esrler tarihçisi idi ve bu açıdan onun «Oğuzname» bilgisine münasibeti Ebülğazi Bahadır Hanın düşüncesinin örneğinde ritüel-mitolojik bilginin Oğuz tarihi düşünce yapısındaki yerine ve rolüne nazer salmağa imkan verir.

«Şecereyi-terakime»nin yeddi nüshesi esasında onu neşre hazırlamış rus bilgini A. N. Kononov Ebülğazi'nin kullandığı menbeler sırasında onun epik bilgiye münasebetini bele seciyyelendirmiştir: «...Ebülğazi halk efsanelerini, türkmenler arasında geniş yayılmış soy kitaplarını ela bilirdi, bu sırada epik dastanları, birinci nöbetde bunlara şeksiz etkisi olan, oğuzların efsanevi Atası «Dede Gorgut»un adı ile bağı olanları da göstermek olar.»³⁴⁷

Şu, elbette, (Ebülğazi Bahadır Hanın intellekti düzeyinde sunulan) XVII yüzyıl tarihi düşünce koduna (sistemine) tüm hallerde (A.N.Kononovun intellekti seviyyesinde sunulan) XX yüzyıl tarihi düşünce kodundan (sisteminden) bakıştır. Ona «içeriden» – Ebülğazinin kendi çağından bakış tarihi düşüncenin diakron düzeyleri (Ebülğazi ve Kononov seviyyeleri) arasındaki dialektik gelişmenin manzarasını ortaya koyur: A.N.Kononov için tüm değeri ile «epik-mitolojik» bilgiye olan metn vahidi Ebülğazi Bahadır han için tüm değeri ile kutsal ve gerçek tarihtir.

XVII. Yüzyıl Tarihi Düşünce Koduna İçeriden – Kendi Çağından Bakış

Ebülğazi «Şecereyi-terakime» de bir kaç yerde yazdığı esere «nezeri-metodolojik» münasebet bildirmiştir. Türlü «modallığı» yönlerini kapsayan bu münasebet **T a r i h - M i t** münasebetlerinin tarihi düşünce kodu seviyyesinde gerçekleşme modelinin öğrenilmesi bakımından elametdardır.

Müellif eserin yazılma nedenine münasebetde bildirir:

«Bundan çok iller geçenden sonra bu türkmenlerin mollaları, şeyhleri ve beyleri eşitdiler ki, men tarihi yahşı bilirem; budur bir defe onların hamısı [menim yanına] geldiler ve dediler:

³⁴⁷ Kononov A.N. Giriş // Ebülğazi Bahadır han. Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı). Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: Azerbaycan Milli Ensiklopediyası N-PB, 2002, s.29

«Bizim [halkda] Oğuz [Oğuzname] hakkında söylemelerin çoklu [mühtelif nüsheleri] vardır, ancak [hiç bir] iyisi yoktur; onların hamısı yanlışlarla [doludur] ve bir-biri ile uygun gelmez; onların her biri müeyyen nökteyi-nezerlidir». Ve onlar: «Eger bir tane düzgün, itibar edilesi tarih olsaydı, iyi olardı», – deye rica ettikleri vakit men onların isteklerine saygı gösterdim. Bak bu nedenlere göre.»³⁴⁸

Ebülgazi'nin eserin yazılma nedeni ile ilgili notu «Mit-Tarih» münasebetlerinin etnokozmik strukturunun mühtelif seviyelerini özünde inikas edir. Odur ki, informasiyanı struktur katları seviyyesinde tahlil (berpa) etmeye çalışsak. Onun verdiği melumatdan belli olur ki:

1. «Şecereyi-terakime»nin yazıldığı dövrde «Oğuzname» eposu mühtelif varyantlar seviyyesinde mövcud imiş.

2. Varyantlarla bağlı işledilmiş:

- a) «[hiç bir] iyisi yoktur»;
- b) «onların hamısı yanlışlarla [doludur]»;
- c) «bir-biri ile uygun gelmez»;
- ç) «onların her biri müeyyen nökteyi-nezerlidir»;
- e) «...düzgün, itibar edilesi tarih olsaydı...»

– ifadelerinin her biri XVII yüzüllük Oğuz türkünün (Türkmenin) etnokozmik hafızasında Oğuz ritüel-mitolojik dünya modeli ile ilgili mövcud olmuş struktur vahidlerini (katlarını) aydınlaştırmaya imkan verir. Bu bakımdan:

a) Oğuz-Türkmenlerin Oğuz Han hakkındaki oğuznamelerin hiç birini «iyi» saymaması birbaşa invariant-paradigma münasebetlerine dayanır: Oğuz-Türkmenlere göre, mövcud oğuznameler (paradigmalar) Oğuz Hanla ilgili «tarihi gerçeyi» (invariantı – kutsal informasiyanı) iyi yansıtan metnler değildir.

b) Oğuz-Türkmenlere göre, mövcud oğuznameler Oğuz hanla ilgili «gerçeyi» kendisinde aks ettirmek bakımından yanlışlarla doludur. Başka sözle, şu metnlerde «Oğuz Han» informasiyası tahriflere maruz kalmıştır. Şu, mitolojik hasseli kutsal informasiyanın XVII yüzüllük Oğuz-Türk şüurunun strukturunda fonksiyonel olmasının göstericisidir. Oğuz-Türkmen etnik düşüncesi gösterilen çağda sakral-mitolojik şecereye bağlıdır ve kendi etnokozmik davranış modelinde

³⁴⁸ Ebülgazi Bahadır han. Şecerei-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı). Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: «Azerbaycan Milli Ensiklopediyası» N-PB, 2002, s. 46

Oğuz han fonksiyonal modeline dayanır. Onlara göre, etnik fonksiyonallığın indiki düzeyi sakral davranış modelini kendisinde yansıtmır ve bunun nedeni sakral informasyonu taşıyan mövcud metnlerin artıg yararsız olmağında, başka sözle, yanlışlarla dolu olmasındadır. ***Böylelikle, Oğuz-Türkmenin düşünce strukturunu modelleştirmek, «Şecereyi-terakime»nin yazılmasını aktuallaştıran sebebin kendisi, aslında, ritüel-mitolojik karakterlidir: etnokozmik fonksiyonallık seviyyesinde «konflikt» ortaya çıkmıştır.*** Bu «konflikt»in strukturunu aşağıdaki elementler taşkil edir:

– Etnos

– Etnokozmik hafızanın başlanğıcı (Oğuz Han miti)

– Etnokozmik hafızanın bugünü (oğuznameler)

Aslında, Türkmen molla, şeyh ve beylerinin Ebülğaziye tarih yaratmak isteyi ile muraciet etmeleri «klassik» ritüel durumudur. Ritüel durumunun «klassik» şemasına göre, konfliktin helli uygun ritüel³⁴⁹, o da kendi növbetinde kozmik hafıza ile rabitesi olan mediator (şaman, kahin, rabiteci) teleb edir. Ritüelşünaslıkda bu mediator hem de tipolojik-terminolojik bağlamda şair adlanır. V.N.Toporov yazır: «Kozmoloji çağın başka en ehemiyetli figurlarından biri kendi teheyylü ile geçmişle, «yaratılış zamanı» ile temasa girmek vergisine sahip olan şair idi ki, bugünle ve yaratılış günü arasında daha bir ünsiyet kanalı kurmağa imkan verir... Şair ilahi hafızanın taşıyıcısı olarak tüm hallerde kollektivin anenelerinin koruyucusu rölündedir.»³⁵⁰ «Şair tüm kainatı mekan ve zaman bakımından tanıyır, her şeyi kendi sözleri ile adlandırmağı bacarır (onun adları teyin etmesi buna bağlıdır), dünyanı demiurgun yaratdığı (poetik – S.R.) metndışı dünyaya paralel olarak poetik ve metn bakımından tecessüm etdirerek (yeniden – S.R.) yaradır.»³⁵¹ «Şair neinki mit koruyucusu ve yaratıcısıdır. O, hem sırf mezmun, hem de sırf pragmatik planda mitlerin şerhcisidir... Şairin şerhinde kollektiv

³⁴⁹ Geniş bilgi için bah: Тернер В. Ритуальный процесс. Структура и антиструктура / В.Тернер. Символ и ритуал (сб. трудов). Москва: Наука, 1983, с. 104-269; Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику / Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках (сб. ст.). Москва: Наука, 1988, с. 7-60

³⁵⁰ Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). Москва: Наука, 1982, с. 20

³⁵¹ Топоров В.Н. Поэт / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Изд. «Советская энциклопедия», 1982, с. 327

terefinden menimsenen mit mövcudluğun esas ziddiyyetlerinin «mediasiya» yolu ile hellinin vasitesine çevrilir.»³⁵²

Ebülgazi tarihi şüur çağında kozmoloji çağ şairinin (kam-şamanın, yahut Gorgut Atanın) fonksiyonunu yerine yetirir: ona mehziy etnik anenelerin koruyucusu ve şerhcisi kimi müraciet olunur. Növbeti ifadelere dikkat edek.

c) Oğuzname informasiyasının sakral başlanğıcı ile profan bugünü arasında ziddiyyet yaranmışdır: «onlar... bir-biri ile uyğun gelmir». Başka sözle, «**töre – universal davranış förmülü**» statüsünde olan oğuznamelerin bir-biri ile uyğun gelmemesi etnik kozmos dahilinde konflikt yaradır: kosmik düzeni bozarak onu kaosa sürükleyir. Bele bir kaos Oğuz-türkmen cemiiyyetinin nizamına mane olur.

ç) Oğuz-türkmen cemiiyyetinde «**Töre–universal nizamlanma kodeksi**» bakımından doğrudan-doğruya tehlike yaranmışdır ve tehlike toplumun dahili struktur vahidlerinin ümumi esaslardan yayınmasından, törenin inkar olunmasından–tayfa ve tayfa birliklerinin onu kendi menafelerine uyğun şerh etmelerinden kaynaklanır. «Şecereyi-terakime» de gösterildiği kimi: «...onların (oğuznamelerin – S.R.) her biri müeyyen nökteyi-nezerlidir.»

e) V. N. Toporovdan gördüyümüz gibi, kozmoloji çağın şairi (kam-şamanı) etnokozmik hafızanın yaratıcısı, koruyucusu ve yaşadıcısı olduğu gibi, aynı zamanda hemin hafızanın «şerhcisidir». Kozmoloji çağ şairinin fonksiyasını tarihi çağda yerine yetiren Ebülgaziden **T ö r e - G e r ç e k l i k** ziddiyyetinin hell edilmesi için etnokozmik hafızanı mehziy yeniden «şerh etmek» rica olunur: «Bundan çok iller geçenden sonra bu türkmenlerin mollaları, şeyhleri ve beyleri eşitdiler ki, men tarihi iyi bilirem; budur bir defe onların hamısı [menim yanına] geldiler ve dediler: «... Eger bir tane düzgün, itibar edilesi tarih olsaydı, iyi olardı...»»³⁵³

«Şecereyi-terakime» Oğuz-Türkmen Düşüncesinde «Töre-Tarih» Konfliktinin Helli Vasitesi Gibi

Göründüyü gibi, Ebülgazi Bahadır Hanın «Şecereyi-terakime» eseri Oğuz etnosunun kosmik struktur hadisesi olarak Oğuz-Türkmen

³⁵² Topоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). Москва: Наука, 1982, с. 21

³⁵³ Ebülgazi Bahadır Han. Şecerei-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı). Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografiyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: «Azerbaycan Milli Ensiklopediyası» N-PB, 2002, s. 46

düşüncesinde (dünya modelinde) **Töre-Tarih** konfliktinin helli vasitesi kimi ortaya çıkmıştır. Burada «**töre-sosial-siyasi münasebetlerin deyişmez struktur modeli**» gibi dikkat çekir.

A.İnan «töre-yasa» hakkında yazır: «Eski türkçede kanun manasına gelen yasa (yasağ) terimini Moğol istilasından sonra İslam tarih ve etnografya edebiyatına girmiş ve çok yayılmış terimdir. Gök Türkler, hakanlılar ve selcuklular kanun ve nizam ifade eden törü-türe teriminin yerini tutmuştur. «Yasa» menşei bakımından, şüphesiz ki, Türkçe bir kelimedir...; ...Yasa eski Türk hakanlıklarında yürürlükte olan ve şifahi olarak nesilden nesile intikal eden «törü» ve kaidelerden başka bir şey olmamıştır. Her hakan ve beyin bu kaidelere kendisinden bazı şeyler de ilave etmiş olduğunda şübhe yoktur. Çingiz Han da zaman ve zeminin icab ettirdiği bazı kaide ve maddeler eklemiştir. Her büyük tarihi olaylardan ve yeni bir sülale tahta geçtikten sonra «törü» ve yasınının kurultaylarda gözden geçirilmiş ve bazı hükümlerinin münakışası yapılmış olduğu kaynaklardaki kayıtlardan anlaşılmaktadır.»³⁵⁴

«Şecereyi-terakime»deki konfliktin semantik taraflarına dikkat edek: «**Töre** – strukturdur, hareket sürecinde deyişmeyen münasebetler modelidir. **Tarih** – şu halde hemin deyişmez modelin gerçeklik zemininde bozulması gibi ortaya çıkar... Töre ve Gerçeklik üz-üze gelir, onların üst-üste düşmemesi konflikt yaradır.»³⁵⁵

Ritüelin ümumtipolojik şemasına göre, «**Struktur**» (şimdiki halde – **Töre**) ve «**Tarihin**» (şimdiki halde Oğuz-Türkmen etnosunun ayrı-ayrı tayfalarının maraklarının) uzlaşmaması «**Konflikti**» yaradır, konfliktin helli ise kendi növbetinde «**Ritüeli**» talep edir. **Konfliktin helli vasitesi olan ritüel rölünü şu halde Ebülgazinin «Şecereyi-terakime» eseri oynayır.** Yene de şu halde «Şecereyi-terakime» etnokozmik ritüelin tarih kodu ile projeksiyonu, kozmografik işareti olur.

«Şecereyi-Terakime» Arkaik Ritüelin Tarihi Düşünce Çağındaki Paradigması Gibi

«Şecereyi-terakime»nin kendi mezmunu ile, aslında, ritüel-mitolojik universumu, kozmik hafıza ritüelini gerçekleştirdiyini, onun tarihi çağda töremesi ve transformasyonu olduğunu nezere alsak,

³⁵⁴ İnan A. Yasa, Töre-Türe ve Şeriat // Abdulkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. 2 Baskı, II cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 222

³⁵⁵ Rzasoy S. Oğuz mifinin paradigmaları. Bakı: Seda, 2004, s. 103

«Şecereyi-terakime» oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin tarihi kod bağlamındaki ekvivalentidir. Şu durumu kozmik universumlar seviyesinde tezleştirsek, böyle bir manzara alınır:

– Hem kozmoloji şüur çağının etnokozmik dünya modelini gerçekleştiren ritüel, hem de tarihi şüur çağının aynı dünya modelini gerçekleştiren «Şecereyi-terakime»nin her ikisi genetik ve tipolojik kontekstlerde aynı fonksiyonu – toplumdahili «**Konfliktin**» helli vasitesi rölünü oynayır.

– Fonksiyanın eşitliği kozmoloji «**Ritüeli**» ve tarihi «**Yazını**» («Şecereyi-terakime»ni) Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin farklı kodlarla gerçekleşmiş diakron işaretleri saymağa imkan verir.

– Kozmoloji «**Ritüel**» ve tarihi «**Yazı**» işaretlerinin bir-birine münasebeti kozmik aynıgüçlülük seviyesindedir. Hemin aynıgüçlülük diakron kontekstde tarihi «**Yazı**» işaretini kozmoloji «**Ritüel**» işaretinin transformativ töremesi saymağa imkan verirse, sinkron kontekstde bu işaretler bir-birinin evezedicileri anlamına gelir.

§ 5. «Şecereyi-terakime» Oğuz-Türkmen Düşüncesinin Lingvomodeli Gibi

Ebülğazi'nin kitabdaki etnokozmik bilgiye münasebetini bildiren başka bir parçaya dikkat edek. O yazır:

«Bu kitaba biz «Şecerei-Terakime» adını koyduk. Hamıya melum olsun ki, bize kadar Türk tarihini yazanlar halka kendi meharet ve istedadlarını göstermek için Arap sözleri katmışlar, aynı zamanda Fars sözleri de ilave etmişler, Türk sözlerini ise کافیeli nesre çevirmişler. Biz bunların hiç birini etmedik, çünkü bu kitabı okuyanlar ve [giraetini] dinleyenler, elbette, Türkler olacaklar, Türklere ise Türkçe konuşmak gerektir ki, her kese anlaşılın olsun. Eger bizim söylediyimizi başa düşmeyeceklerse, [onda] ne fayda olacak?! Eger onların [yeni Türklerin] arasında bir ve ya iki savadlı [ve] ağıl yiyesi olursa ve eger onlar [deyilenlerin manasını] kendileri başa düşerlerse, savadlı olmayan çohlukdan kime onlar izah edecekler?! O halda ele söylemek lazımdır ki, hamı – iyiler ve kötüler başa düşünler ve onların kalbine yol tapsın.»³⁵⁶

Sitatdan göründüyü gibi, onun içeriği etnokozmik bilgiyanın nasıl adlanması, hemin ad altında hangi nitelikde

³⁵⁶ Ebülğazi Bahadır han. Şecerei-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı). Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: «Azerbaycan Milli Ensiklopediyası» N-PB, 2002, s. 47

informasiyanın sunulması ve onun etnokozmik ortamda hangi usullarla (nasıl) menimsenilmesi ile ilgilidir ve buna göre de bizim için burada tahlil aktüelliği kazanır:

– Ebülğazi eserdeki etnokozmik bilgiyi «Şecereyi-terakime», yeni «Türkmenlerin şeceresi» adlandırır. Şecere – genealogiyadır ve «Türkmenlerin şeceresi» şimdiki halde Türkmen «etnosunun» onun ulu ecdatı (esatiri) Oğuz Handan tutmuş müasir çağın tarihini bütövlükde işaretleyir. Bu bakımdan, eser etnos hakkında (onunla ilgili) en mühüm struktur vahidlerinin sistem olarak gerçekleştiyi universal etnokozmos işaretidir.

«Şecereyi-terakime» öz çağının tarihi düşünce kodunu gerçekleştirmekle uygun olarak «tarih» janrında yazılmıştır. Burada «tarihilik» kodu aydın işaretli kozmogonik-mitolojik tabiata maliktir. Tarihilik kendi çağının yegane hakiki bilgiye olmak statüsü mitin esas hassetidir. M.Steblin-Kamenski yazır ki, «mite münasebetde bir şey tartışmasız aydındır: mit ne derecede geyri-hakikat olmasından asılı olmayarak, yarandığı ve yaşadığı yerde hakikat gibi kabul olunan hekayettir»³⁵⁷. Yahut K.Levi-Strosun yazdığı gibi: « ... mit ne kadar ki mit gibi kavranılır, o, mit olarak kalır.»³⁵⁸ Bu açıdan, mitin mövcudluğu onun hakikat gibi kabul olunmasında, başka sözle, ona inanılmasındadır. Ebülğazinin «Şecereyi-terakime»sinde dini ve mitolojik kozmogoniyalar bir-birine laylansa da, «Türkmenlerin şeceresi»nin etnokozmik başlangıcında ve esasında «Oğuz Han» kozmogonik miti durur. Başlıcası, şu kozmogonik esas «Türkmenlerin şeceresi»nin tüm tarihilik «okunu – nüvesini» oluşturur.

Ebülğazi «Şecereyi-terakime»nin Türk dilinde olmasını ve ümumiyyetle, Türklerin tarihine aid eserlerin onların ana dilinde – Türk dilinde yazılması zerureti hususi vurgulamıştır. Şu meselede onun «esaslandırması», sadece olarak, kendi dövrünün etnik-millî görüşleri ile müeyyenleşen «milletseverlik» olmayıp, daha geniş mana katlarını kapsamakla «hususî» tarihi-metodolojik esaslara malikdir.

Ebülğazi'nin eserin yazılması zamanı tatbik ettiği «tarihi metodolojiye» göre, her bir halkın tarihi, o cümleden Türkmenlerin tarihi onun ana dilinde yazılmalıdır. O, kendisi buna dayanarak eseri saf, halis Türkçede yazmağa sey etmiştir. A.İnanın yazdığı kimi, «Şecere-i Türk» ve «Şecere-i Terakime» adlı eserlerin yazarı Ebülğazi

³⁵⁷ Стеблин-Каменский М.И. Миф. Ленинград: Наука, 1976, с. 123

³⁵⁸ Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Глав. Ред. Вост. Лит., 1985, с. 194

Bahadır Han bu eserlerini yazdığı dilin en açık Türkçe olduğunu kesin olarak söylemektedir... Hiç şüphe yokdur ki, Ebülğazi Han için öz Türkçe yazmak, bir kelime bele yabancı, hatta Çağatayca kullanmamak bir ülkü olmuş ve bu ülküsünü gerçekleştirmeye çalışmıştır.³⁵⁹

Ebülğazinin Türk tarihşünaslığı alanındaki müşahidelerine göre, Türk tarihini yazanlar Türk diline Arap ve Fars kelimeleri katırlar ki, bu da Türk hakkında Türke lazım olan etnokozmik tarihi informasiyanın, şarti olarak desek – «Türkname»nin kavranmasını çetinleştirir.

Belelikle, Ebülğazinin «tarih metodologiyasında» ünsiyetin en mühüm amili olan dil başlıca presep gibi götürülür. Bu presep semantik strukturuna göre mitolojik-kozmogonik hasselidir. Mit «birinci işaretler sestemi olan» dilin³⁶⁰ esasında teşekkül tapıb, hüsusi tipli struktur kazanmış «ikinci işaretler sestemi» gibi dil invariantının paradigmasıdır. K.Levi-Stros yazır: «Mit – dildir. Ancak bu dil ele bir yüksek seviyyede işleyir ki, hemin seviyyede mana... onun teşekkül tapdığı dil esassından ayrıla bilir.»³⁶¹ Evvelki tedkikatlarımızdan birinde gösterildiği gibi, «...mitin strukturu dilin strukturunu proyeksiyalandırır. Bunlar aynı bir strukturu farklı seviyyelerden aks etdirir. Dil şu halde mitin invaryantı, mit ise kendi növbetinde onun paradigmasıdır»³⁶². ***Demek, Ebülğazinin Oğuz-Türkmen toplumunun struktur harmoniyasını berpa etmek amacı ile yazdığı eserde uyguladığı «tarih metodologiyası» en ümumi planda «Dil-Tarih» münasebetler modelinin etnokozmik harmoniyasına dayanır.***

Ebülğazi «Oğuzname»sinde «Dil-Tarih» Modelinin Etnokozmik Strukturu

«Dil-Tarih» münasebetler modeli diakron-arketipik ve aynı zamanda sinkron-arkitektonik strukturuna göre «Dil-Epos» ve «Dil-Mit» münasebetlerinin paradigmatik okunu nazerde tutur:

Dil – Mit

Dil – Epos

Dil – Tarih

³⁵⁹ İnan A. Ebülğazi Bahadır Han ve Türkçesi // Abdulkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. 2 Baskı, II cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.108

³⁶⁰ Груды по знаковым системам. Вып. 2, Тарту: 1965, с. 6

³⁶¹ Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Глав. Ред Вост. Лит., 1985, с. 187

³⁶² Rzasoy S. Oğuz mifinin paradigmatları. Bakı: Seda, 2004, s. 121

Göründüyü kibi, Ebûlgazinin «Şecereyi-terakime»de uyguladığı «tarih metodolojisi» arkitektonik strukturu bakımından dil-tarih münasebetlerinin etnokozmik harmoniyasını nazerde tutmakla «**Dil – Mit – Epos – Tarih**» struktur töremesine (zencirine) dayanır. Şu halde dilin mite münasebeti kendi struktur esaslarını dilin eposa³⁶³ ve tarihe münasebetlerinde koruyur. Dil mitin strukturunu oluşturmakla onun arkitektonik hafızasına çevrilir. Mit de epos için aynı ile böyle bir struktur esasını ve arkitektonik hafızanı oluşturur. Ebûlgazi çağında «Tarih» etnokozmik informasiya strukturu bakımından mehz «Mit-Epos» informasiyasından oluşur. Şu halde Ebûlgazinin türkler hakkında tarihi eserlerin mehz Türk dilinde yazılması hakkındaki «tarihi-metodoloji» «tezi» hem de kendi arkitektonik strukturu bakımından Oğuz-Türkmenlerin etnokozmik hafızasının «**Dil-Mif**» arketipini aks etdirir.

XVII Yüzyıl Oğuz-Türkmen Tarihşünaslığında «Tarihçi ve Tarih» Münasebetler Modeli

Ebûlgazinin bir tarihçi gibi, «Şecereyi-terakime»de kullandığı etnokozmik informasiyanın tarihilik «ayarına» münasebetde onun şecere bilgilerinin nece elde etmesi hakkındaki kayıtları saciyyevidir:

«Türkmenlerden, ömürlerini döyüşlerde geçirmiş meşhur adamlar ve keçmiş günlerin «bahşileri» bunları söyleyirler.»³⁶⁴

«Türkmenlerin tarih bilen tüm müdrük kocaları Oğuz Hanın on iki çadırlarda (ürge) oturan iyirmi dörd torununun adlarının anlamı hakkında, onların tamgaları nasıldır ve onların ongonları olmuş kuşların adları hakkında bele söyleyirler.»³⁶⁵

Bu kayıtlar esatiri-epik informasiyanın taşınma ve yaşama durumu (pragmatik durum) hakkında bilgiler verir. Onlara dikkat edek:

Ebûlgazi için etnokozmik informasiyanın şifahi kaynaklarını aşağıdaki söyleyici (informator) tipleri oluşturmuştur:

1. (Ömürlerini döyüşlerde geçirmiş) **m e ş h u r a d a m l a r**
2. (Geçmiş günlerin) **b a h ş i l e r i**

³⁶³ Dil-Epos münasibetlerinin poetikası haggında bah: Veliyev K. Dastan poetikası. Bakı: Yazıçı, 1984

³⁶⁴ Ebûlgazi Bahadır han. Şecerei-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı). Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografiyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: «Azerbaycan Milli Ensiklopediyası» N-PB, 2002, s. 69

³⁶⁵ Ebûlgazi Bahadır han. Göst. eseri, s. 70

3. (Tarih bilen bütün) **m ü d r i k k o c a l a r**

Ebülgazinin söyleyicileri Oğuz-Türkmen toplumunda hafızalarında yaşatdıkları (sakladıkları) informasiyanın «möteberliyiine» (düzlüyü ve doğruluğuna) hiç bir şüphe edilmeyen şahıslardır. Söyleyicilerin titulları, sosyal rank ve mövkileri, toplumun strukturunda oynadıkları röl, elece de manevi-ahlaki, dini-merasimi statüs ve fonksyonları onların etnokozmik değerlerin konsentrasiya olunduğu, etnosun struktur değerlerinin taşındığı subjektler olduğunu gösterir.

Ebülgazinin söyeyicilerden elde etdiyi melumatlar tüm hallarde toplumun struktur esaslarına aittir ve en başlıcası, hemin bilgiler etnokozmik değer gibi arketipik mukaddesliyini koruyur. Hemin melumatları tam tesnif etmesek de, onlar, esasen, aşağıdakıları kapsayır:

1. İslami genealogiyaya ait (hem de kontaminasiya) olunmuş «Oğuz Han» şecere informasiyası;

2. Oğuz toplumunun sosyal strukturunu, onun esasında duran dünya modeli ve onun elementleri;

3. Etnokozmik strukturun ritüel-mitolojik tesnifat sestemi: etnososyal struktur elementlerinin adları, adların mövcud dünya modelinin fonksyonal katı seviyyesinde manaları;

4. Etnosun dünya modelinin semiotik tesnifat-işaretlenme sestemi (başka sözle – toplumun totem tesnifatı seviyyesinde işaretlenmesi): tamgalar, ongonlar;

5. Sosyal sestemin heyatının tenzimleyici mekanizmleri (başka sözle – ritüel sestemi): ayin ve merasimler.

(Kayıd edek ki, sunduğumuz tesnifat ilkin ümumileşdirme olup, kendisinin tekmileşme olanakları bakımından diğer tetkikatçılar için açıktır.)

Kaynakça

Ebülgazi Bahadır Han. Şecerei-Terakime (Türkmenlerin Soy kitabı).

Rus Dilinden Tercüme eden, Ön Söz ve Göstericilerin Müellifi ve Bibliografiyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: «Azerbaycan Milli Ensiklopediyası» N-PB, 2002, 146 c.

Бартольд В.В. Очерк истории туркменского народа // Сочинения, т. II, ч. I, М.: 1963, с. 547-623

İnan A. Ebülgazi Bahadır Han ve Türkçesi // Abdulkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. 2 Baskı, II cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.108-116

- İnan A. Yasa, Töre-Türe ve Şeriat // Abdulkadir İnan. Makaleler ve İncelemeler. 2 Baskı, II cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 222-228
- Каррыев А., Мошкова В.Г., Насонов А.Н., Якубовский А.Ю. Очерки из истории туркменского народа и Туркменистана в VIII-НІН вв. Ашхабад: 1954
- Карпов Г.И. Этнографическая работа в Туркмении // СЭ, 1946, № 1, с. 239-240
- Kononov A.N. Giriş // Ebülğazi Bahadır Han. Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin Soy Kitabı). Rus Dilinden Tercüme Eden, Ön Söz ve Göstericilerin Müellifi ve Bibliografyanın Tertibçisi İ.M.Osmanlı. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası N-PB, 2002, s. 9-42
- Леви-Строс К. Структурная антропология. Москва: Глав. Ред Вост. Лит., 1985, 536 с.
- Материалы по истории туркмен и Туркмении. т. II, NVI-НІН вв., Иранские, бухарские и хивинские источники. / Под. Ред. ак. В.В.Струве, А.К.Боровкова, А.А.Ромаскевича и П.П.Иванова. М.-Л., 1938;
- Rzasoy S. Oğuz Mifinin Paradigmaları, Bakı: Seda, 2004, 200 с.
- Стеблин-Каменский М.И. Миф. Ленинград: Наука, 1976, 121 с.
- Тернер В. Ритуальный процесс. Структура и антиструктура / В.Тернер. Символ и ритуал (сб. трудов). Москва: Наука, 1983, с. 104-269
- Толстов С.П. Города гузов // «Советская этнография», 1947, № 3, с. 55-102
- Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику / Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках (сб. ст.). Москва: Наука, 1988, с. 7-60
- Топоров В.Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / Очерки естественно-научных знаний в древности (сб. ст.). Москва: Наука, 1982, с. 8-40
- Топоров В.Н. Поэт / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 2. Москва: Изд. «Советская энциклопедия», 1982, с. 327-328
- Труды по знаковым системам. Вып. 2, Тарту: 1965
- Veliyev K. Dastan poetikası. Bakı: Yazıçı, 1984